

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2023 | 4. SZÁM
LXV. ÉVFOLYAM

Rózsa Márton

Augsburgi Brúnó és Szent István

Nagy Levente – Szilágyi Emőke Rita

Új adatok az Oláh, a Hunyadi és a Drakula család genealógiájához

Buza János

Az 1613. évi 28. törvénycikk nyomában

Romsics Gergely

A balkáni expanzió a magyar külpolitikai tervezésben, 1917–1918

Hantos-Varga Márta

A politikai cselekvés viszonyítási pontjai a keresztény államelmélet
és a szentszéki megnyilatkozások alapján

László Andor

Szekfű Gyula historiográfiai nézeteinek hatása saját korában

Novák Attila

Kibucok és szövetkezetek az 1960-as évek Magyarorszáján

Vita a vidéktörténeetről

Gyáni Gábor, Tomka Béla, Valuch Tibor, Varga Zsuzsanna,
Horváth Gergely Krisztián írásai

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézirataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2023-as évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

HUN
REN

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXV. évfolyam, 2023. 4. szám

TANULMÁNYOK

- Rózsa Márton** Augsburgi Brúnó és Szent István. Esettanulmány a személyi helyváltoztatás hatalmi aspektusainak vizsgálatához 615
- Nagy Levente – Szilágyi Emőke Rita** Hollókőtől Esztergomig. Új adatok az Oláh, a Hunyadi és a Drakula család genealógiájához 639
- Buza János** A pénzügyi válság előszele. Az 1613. évi 28. törvénycikk nyomában 669
- Romsics Gergely** Érdek, befolyás, birodalom. A balkáni expanzió a magyar külpolitikai tervezésben, 1917–1918 679
- Hantos-Varga Márta** A politikai cselekvés viszonyítási pontjai a keresztény államelmélet és a szentszéki megnyilatkozások alapján 705
- László Andor** Szekfű Gyula historiográfiai nézeteinek hatása saját korában 737
- Novák Attila** Kibucok és szövetkezetek, avagy szövetkezeti gondolatok az 1960-as évek Magyarorszáján – izraeli visszhanggal 753

VITA

- Gyáni Gábor** Egyfajta vitastílusról 765
- Tomka Béla** A jelenkortörténet kutatásáról és a források vétőjogáról 775
- Valuch Tibor** A jelenkortörténetről és az államszocializmus társadalmáról tárgyilagosan. Megjegyzések Horváth Gergely Krisztián írása kapcsán 781
- Varga Zsuzsanna** Vitacikk vagy vádirat? 791
- Horváth Gergely Krisztián** Egy elmaradt vita margójára 799

SZEKFÚ GYULA HISTORIOGRÁFIAI NÉZETEINEK HATÁSA SAJÁT KORÁBAN

LÁSZLÓ ANDOR

THE INFLUENCE OF GYULA SZEKFÚ'S HISTORIOGRAPHICAL VIEWS
IN HIS OWN TIME

Gyula Szekfű's judgments on 19th century historiography were variable and sometimes contradictory, and his views were therefore already very divisive in his own time. The paper examines the impact of his unique historiographical vision on his contemporaries: those who raised similar ideas, supported his attempts at reinterpretation, and those who criticised him, defended the scholarly achievements of previous generations, and drew attention to his unfounded and controversial claims. While Szekfű advocated overcoming contradictions, he himself did much to widen them into chasms. His attempt is tragic because, by criticising his predecessors and often rejecting their achievements, he gave the next generation a distorted historiographical picture.

Keywords: 19th–20th century Hungarian historiography, Gyula Szekfű, intellectual history

Szekfű Gyula a 19. század történetírásáról változó, időnként ellentmondásos ítéleteket alkotott. Legfontosabb áttekintései a Trianont megelőző magyar közéletéről adott nagy hatású hanyatláselemletébe illeszkednek: miközben sok téren támaszkodott a megelőző nemzedékek eredményeire, munkásságukat különösebb vizsgálat nélkül elavultnak bélyegezte. Dualisztikus szemléletének megfelelően a szerinte idejétmúlt régi tudománnyal, a megelőző időszak historikusainak teljesítményével a módszereiben és kérdéseiben megújított szellemtörténeti módszert állította szembe. Úgy látta, hogy az általa hanyatlónak bemutatott korszakban a függetlenségi ellenzéki felfogás erőteljesen hatott a tudományra is. Szekfű ezért „kismagyar” történetírásként marasztalta el azt az irányzatot, amely az erdélyi fejedelmek támadásait „szabadságküzdelmeknek” ábrázolta, és dicsőítette a Habsburgokkal szembe forduló mozgalmakat, miközben nem méltányolta a király és a kereszténység oldalán mindvégig kitartók erőfeszítéseit, a „végletektől óvakodó bölcsességét”.

Szekfű azt is szemérem veti az elődöknek, hogy a hajdani dicsőség felelevenítésével céljuk „a nemzeti lelkesedés ébrentartása” volt, a 19. század történetírását „materialistának” véli, miközben a nagy hatású Horváth Mihály munkásságának alappillére szerinte

László Andor, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola.

a „szabadságidea”. Vele szemben leginkább Szalay László munkásságát tekinti példadértékűnek. Kiemeli, meghatározó személyiségként mutatja be Thaly Kálmánt, akinek szélsőségesen romantikus, „kurucos” nézőpontját szerinte osztotta a történészek jelentős része. Szekfűnél többet talán senki sem tett az előző korszak történetírásával való szakítás érdekében, formálva a későbbi történész-nemzedékek szemléletét, ugyanakkor gyakran sajátos látásmódjának, ideológiai céljainak megfelelően mutatta be a magyar történettudományt.¹

Jelen tanulmány azt vizsgálja, miként hatott Szekfű sajátos historiográfiai látásmódja a kortársakra, kik vetettek fel hozzá hasonló gondolatokat, vagy éppen bírálták őt, mennyiben vették át, illetve vitatták a 19. századi magyar történetírásról kialakított véleményét a 20. század első felében. Szekfű nézetei ezen a téren már saját korában is igen megosztók voltak, elsőként azt igyekezünk számba venni, kik támogatták átértelmezési kísérletét, majd ismertetjük azok álláspontját, akik az előző nemzedékek tudományos teljesítményének védelmére keltek, és felhívták a figyelmet Szekfű megalapozatlan és ellentmondásos állításaira.

A Szekfű nézeteit elfogadó kortársak

A germanista irodalomtörténész Thienemann Tivadar, a szellemtörténet magyar kezdeményezője az új irányzat terjesztésére alakított Minerva Társaság lapjának programadó tanulmányában 1922-ben lesújtó képet fest az előző korszak történetírásáról: az uralkodó pozitívizmus „materialista jellegű”, alaptétele: „kezdetben vala a matéria, mindennek *eleje és lényege az anyag*”. A forrásgyűjtés sokaknál öncélúvá vált, a „természettudományos történelem” a természettudományok gyámsága alá rendeli a történettudományokat. Ezzel szemben Thienemann a német idealizmus nyomán a szellemi erők döntő szerepét hangsúlyozza a történelmi folyamatokban. Akárcsak Szekfű, ő sem nyújt elemzést, de ítéletet mond, miközben elismeri: nem érzi magát „arra hivatva, hogy a politikai történetírásban megnyilvánuló pozitívista elveket fölfedjem”.² Thienemann csupán Pauler Gyula elméleti fejtegetései alapján jellemzi a magyar történettudományt, nem mutatja ki, miképp érvényesültek a pozitívista elvek akár Pauler, akár más magyar történészek munkáiban. Közben pedig hallgat például Láczy Gyula azon alapos pozitívizmuskritikájáról, amit éppen az intézményesülő magyar történettudomány első seregszemléjén, az 1885-ös történészkongresszuson fejtett ki, és amelynek gondolatmenete sok ponton egyezik a szellemtörténeti bírálattal.³

Ugyanebben az évben a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén annak elnöke, Klebelsberg Kunó Szekfűhöz hasonlóan kifogásolja, hogy a 19. századi történetírók egyre

1 Minderről részletesebben lásd László Andor: Szekfű Gyula a 19. század magyar történetírásáról. *Aetas* 35 (2020) 1. sz. 106–130.

2 Thienemann Tivadar: A pozitívizmus és a magyar történettudományok. *Minerva* 1 (1922) 1–3. sz. 1–28. [Kiemelés az eredetiben.]

3 Láczy Gyula: A történelmi módszerről. In: *A Magyar Történelmi Társulat 1885. júl. 3–6. napján Budapesten tartott Congressusának irományai*. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1885. 86–107.

inkább „szaktársaik” számára írtak, féltek foglalkozni az igazán fontos kérdésekkel, elhanyagolták, sőt egyenesen kerültek az újabb történeti korokat. Ilyen körülmények között „a nagyközönség érdeklődése elfordult a történelemtől”.⁴

A kortárs történészek közül elsősorban Hóman Bálint vallott Szezfűhöz hasonló nézeteket a 19. századi magyar történetírásról. 1925-ös összegzésében még nincs különösebb nyoma az átértékelésnek: üdvözlí az 1870-es évek „nagyon örvendetes eredményeket” hozó szakosodását, amikor a forrásanyag tetemesen gyarapodott, a kritikai szellem pedig erősödött. Szembeállítja a két „klasszikust”: Szalay László *Magyarország története* című munkája szerinte reakció volt Horváth Mihálynak a napi politikai áramlatok hatása alatt született szintézisére.⁵

Ugyanebben az évben az országos katolikus nagygyűlésen tartott beszédében Hóman jóval kritikusabb hangnemet üt meg. A *Három nemzedék*⁶ és annak 1922-es előszava⁷ nyomán élesen elítéli a liberalizmust, amely saját „szabadságesszméinek történelmi igazolását keresve” fordult a 17. századhoz, kidomborította az akkori „vallásharcok” alkotmányjogi jellegét, a protestáns Erdély alkotmányvédő szerepét. A fejedelemséghez köthető „szabadságjog-rendszer” dicsőítése így szerinte a katolicizmus történeti szerepének elhomályosításához vezetett.⁸ Feltűnő az ellentét, hiszen historiográfiai dolgozata szerint Szilágyi Sándor és Salamon Ferenc „a speciális kutatás és a módszeres munka előharcosai”, akik a korszerűséget képviselik, hiszen tisztában voltak „a történeti módszer természetével”.⁹ Előadásában már őket is Thaly Kálmán és Zsilinszky Mihály mellé sorolja a kárhoztatott irányzat képviselőiként, akik hozzájárultak a török hódítás, a vallásharcok és Erdély középpontba kerüléséhez.¹⁰

Éles kirohanást intéz a függetlenséginek mondott áramlat ellen, amelynek nyomán „a romantika délibábos sovinizmusa és a hitviták korának egyoldalúan protestáns felfogása kezd érvényesülni”. Dogmává vált a magyar és a protestáns ügy azonossága, ami együtt járt a nemzeti eszme és a katolikus gondolat történeti ellentétének hangoztatásával. Hóman úgy véli, a liberális történetnézet terjedt az iskolákban, miközben a „népszerűség-hajhászó politikus-történészek és történelmi frázisokban dúskáló szónokok révén utat talált a nép széles rétegeinek lelkébe”. Frázisok ellen frázisokkal érvel: szerinte korábban a magyar ellenreformációt „nemzetellenes merényletnek” bélyegezték, pedig annak „egyik fő mozgató tényezője a magyar egység eszménye volt”. Az elítélt időszakban nem értékelték a 16–17. századi nagy katolikus magyarok (mint Oláh Miklós, Forgách Ferenc, Pázmány Péter, Esterházy Miklós, a költő Zrínyi Miklós) szerepét, fontos kulturá-

4 Gróf Klebelsberg Kunó: A Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén tartott elnöki megnyitó beszéde. *Századok* 55–56 (1921–1922) 611.

5 Hóman Bálint: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. In: uő: *Történetírás és forráskritika*. I–II. Máriabesnyő–Gödöllő, 2003. (Historia Incognita) I. 396.

6 Lásd Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Bp., 1920. [1. kiad.]

7 Lásd Szekfű Gyula: Bevezetés a [*Három nemzedék*] második kiadás[á]hoz. In: uő: *Nép nemzet, állam. Válogatott tanulmányok*. Bp., 2002. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok) 44–68.

8 Hóman Bálint: Történelem és katolicizmus. In: uő: *Történetírás és forráskritika*, II. 27.

9 Hóman: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon, 407.

10 Hóman: Történelem és katolicizmus, 27.

lis szerepüket, az egység ügyének szolgálatában végzett politikai működésüket. Konkrét szerzőkre való hivatkozás nélkül azt állítja, labancnak és hazaárulóknak bélyegezték a törvényes királyhoz hűséges, a magyar ügyet szolgáló és a törökkel élet-halál harcot vívó katolikus magyarságot.¹¹

1930-ban Történelmi átértékelés című tanulmányában megismétli korábbi kritikáját: „a szabadságharc-kultuszon felépült” 19. századi történetiszemlélet az ellenreformációt a szabadságellenes, abszolutisztikus és magyarellenos udvari törekvések egyik eszközeként bírálta, ezzel kiszakította európai összefüggéséből. Figyelmen kívül hagyta „a keresztény egység helyreállításának gondolatán nyugvó hatalmas eszmei hátterét, a restaurációért lelkesedő nagy magyarok lelkének a magyar egységért hevülő gondolatait”.¹²

Szekfű historiográfiai összefoglalásával együtt jelent meg Hóman hasonló tanulmánya, amiben a szerző a magyar történettudomány múltját illetően a szerkesztőtárs nézeteivel azonosul.¹³ Hóman esszéje áll a reprezentatív kötet élén, míg a Szekfűé annak végén kapott helyet.¹⁴ A két tanulmány szembetűnő közös vonása a Horváth megítélésében beálló változás; míg korábban feltétlen elismeréssel szóltak róla, most egyformán marasztalják el. A Szalay–Horváth ellentét elmélyül: az előbbi az „angol történetírás alkotmányjogi érdeklődésével”, „higgadtabb evolúciós történetiszemléletével”, „hűvös és nyugodt modorának higgadt és tárgyilagos” értékelésével szemben az utóbbi a francia liberalizmus történetiszemléletét ültette át, „a politikai liberalizmus és a közjogi törekvések” igazolását találhatták meg nála az erre vágyó kortársak. Hóman Horváth számlájára írja a közjogi, vallási és egyéni szabadság eszméinek középpontba állítását. Ostorozza azokat, akik a múlt minden jelentős eszmeáramlatában és tömegmegmozdulásában nemzeti szabadságharcot láttak, így pedig „minden elégedetlen úr és lázadó paraszt” Rákóczihoz, Kossuthhoz és másokhoz hasonlított nemzeti szabadsághőssé válhatott – ami méltatlan e történelmi nagyságokhoz. Elfogadhatatlannak mondja azok álláspontját is, akik minden német kapcsolatot nemzeti sérelemnek tüntettek fel, az „idegen” királyt szolgáló magyarokat árulóknak, vagy legalábbis megalkuvóknak minősítették.¹⁵

Hóman szembeállítja a „liberális eredetű laikus”, illetve a tudományos történetírást. Úgy tudja, az előbbi másutt kitért az utóbbi útjából, szabad teret adott annak az érvényesülésre, míg Magyarországon ez a visszavonulás nem következett be. Így Horváth „szabadságeszmét és közjogi érzéket ősi örökségként őrző, a forradalmi elvet nemzeti

11 Hóman: Történelem és katolicizmus, 26–27.

12 Hóman Bálint: Történelmi átértékelés. *Napkelet* 8 (1930) 252.

13 Dénes Iván Zoltán szerint Hóman „átvette a századvégre és a századelőre vonatkozóan Szekfű értelmezését”. Dénes Iván Zoltán: Hóman Bálint és Szekfű Gyula kapcsolata, 1913–1946. In: *Történelmi átértékelés. Hóman Bálint, a történész és politikus*. Szerk. Ujváry Gábor. Bp., 2011. 212. Hasonlóan fogalmaz Romsics Ignác: „A történelem útja című historiográfiai esszéjében Hóman átvette a századvégre és a századelőre vonatkozóan Szekfű értelmezését.” Romsics Ignác: Hóman Bálint és a magyar történetírás. In: *Történelmi átértékelés*, 10.

14 Hóman Bálint: A történelem útja. In: *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. Hóman Bálint. Bp., 1931. (A Magyar Szemle Könyvei 3) 7–52. Szekfű Gyula: Politikai történetírás. In: uo. 397–444. Több mint ötven évvel később az egyik szerző, Thienemann Tivadar úgy emlékezik, létezett egyfajta versengés Hóman és Szekfű között, végül az előbbi szerkesztésében jelent meg a munka. Thienemann emlékezését idézi Miskolczy Ambrus: *Szellem és nemzet. Babits Mihály, Szekfű Gyula, Eckhardt Sándor és Zolnai Béla világáról*. Bp., 2001. 70.

15 Hóman: A történelem útja, 24–25.

színekkel ékesítő, szabadságharc- és szabadsághőskultuszt űző liberális történetírása” erős visszhangra talált a kiegyezés korában, és „a népszerű történetírás és szépirodalom, a hírlapi publicisztika és politikai szónoklás révén széles néprétegek dogmájává lett”.¹⁶

Ez a szabadságharcos szemlélet „a függetlenségi párt propagandája nyomán párt-politikai ideológiává” vált, melynek bűvkörébe került a kormánypárt is. Szekfű hatása egyértelmű: a romlásba döntő liberalizmus és a történetírás bírálata összefonódik, a politika kárhóztatása nyomatékosítja az egyes historikusokat elmarasztaló Hóman szavait. A katolikus főurak 17. századi „nagy magyar koncepciójának vagy a 19. századi konzervatívok irányának” mellőzését rója fel a közvéleménynek, amiért azok „aulikus, klerikális, nemzetietlen, sőt hazafiatlan színben tűntek fel”. Ezért csak liberális nézeteket valló történetíró válhatott népszerűvé. Thaly és Ballagi Aladár mellett Timon Ákost sorolja az elvetendő hagyomány zászlóvivői közé, miközben a tiszteletre méltó tudományos teljesítmények felsorolásakor majdnem tízszer annyi nevet sorol fel.¹⁷

A húszas-harmincas években egymással szoros kapcsolatban álló Szekfű és Hóman hasonló nézeteit mások is osztották. Értékelésüket követi például A magyar történetírás új útjairól szóló ismertetésében Kornis Gyula: az „adatgyűjtő, aktapublikáló történetírás [...] elvesztette a szorosabb érintkezést a nagyközönséggel”, így nem tudta kifejezni „társadalomnevelő erejét”, „az Akadémia történései eltávolodtak a tömegektől”. A liberális magyar történetírás középpontjában a közjogi, vallási és egyéni szabadságesszme áll – ezzel szemben a szellemtörténet képes lehet arra, „hogy fogékonyságot ébresszen a társadalomban a múlton való mélyebb eszmélkedésre”. A korszerűnek tűnő irányzat ugyanis kiemelte a történelmet „a sivár, eszmétlen s egyoldalú adatvilágból”, és sikerült szélesebb körök érdeklődését is felkeltenie a múlt iránt.¹⁸

Szekfűnek az előző nemzedékek történetírásáról kialakított véleménye a történetírók körében kívül is visszhangra talált. A neves kritikus, Schöpflin Aladár,¹⁹ aki korábban lelkesen üdvözölte A száműzött Rákóczi²⁰ szerzőjét, a Nyugatban ír a nevezetes Új utak kötetéről. Örömmel állapítja meg, hogy az „öregék” helyét átvevő feltörekvő generáció radikálisan új, a régítől „éppen a legfontosabb pontokon egyenesen ellentétes módon” szemléli a magyar múltat. A hőskultusszal szembe forduló illúzióromboló „nagy nekifeszüléssel” igyekezik felszámolni a romantikus nézetek maradványait, amellyel realista, sőt sokszor racionalista szemléletet állítanak szembe, így próbálva „újra konstruálni a magyar múlt képét”. Az elavult történeti tudat legfontosabb képviselője nála is Thaly, aki „legalább akkora mértékben táplálkozott a költők, különösen Vörösmarty és Jókai elképzeléseiből, mint a tudományos kutatás eredményeiből”. Rajta túllépve, a következő nemzedékek ugyan „bizonyos illúziókkal szegényebbek lesznek, de közelebb fognak jutni a történelmi igazsághoz”.²¹

16 Hóman: A történelem útja, 25.

17 Uo. 25–28.

18 Kornis Gyula: A magyar történetírás új útjai. Magyar Szemle 11 (1931) 339–340.

19 Kettejük kapcsolatáról lásd Balogh Tamás: „... a fojtó állapotból kedves levele mentett meg” – Schöpflin Aladár és Szekfű Gyula levelezése. Irodalomtörténet 33/83 (2002) 360–381.

20 Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi. 1715–35. Bp., 1913.

21 Schöpflin Aladár: Realista történetírás. Nyugat 24 (1931) 402–404.

Szekfű hatására jellemző, hogy az író-politikus Bánffy Miklós visszaemlékezéseiben ugyancsak őt visszhangozza: a „történelmi tárgyilagosság” a legtöbb dualizmus kori szerzőnél hiányzik, nem veszik figyelembe a külső hatásokat, a „magyar glóbuszba” bezárkózva „hamis szemszögből” ábrázolják a múltat. Az akkor élt történetírók abba a végletbe esnek, hogy mindenkit dicsőítenek, aki a Habsburgokkal szemben fogott fegyvert, hőseik bukását nem az európai erőhelyzet változásának, hanem ármánynak és árulásnak tulajdonítják. Elítélik azokat a „valólátó” nyugati személyiségeket, akik „kiváló emberek és jó magyarok” voltak, de nem akartak Bécs ellen fordulni, mert így végezhettek alkotómunkát politikai, művelődési téren. Figyelemre méltók az erdélyi gróf elítélő szavai az „elfogult történetírói gárda” irányában, amely „sok tekintetben hamis és hézagos” historiai beállítást adott át a következő nemzedéknek, a közvélemény pedig odáig fajult, „hogy a legkisebb kritikát sem bírta el, és könnyen fölháborodott, ha valamelyik idealizált hőst valaki emberi valóságában próbálta ábrázolni”.²²

Szekfű szenvedélyes fellépése ezen a téren is igen hatásosnak bizonyult, sikeresen állította be magát az „elavult” irányzattal szemben álló „korszerű” tudományosság letéteményeseként. Határozott fellépése, majd kialakuló tekintélye az őt kritikusan szemlélőket is arra készítette, hogy elfogadják a leegyszerűsítő historiográfiai beállítást, amely a korábbi időszakban a „függetlenségi” szemlélet túlsúlyát feltételezte, és gyökeres fordulatot vélt felfedezni az első világháború utáni magyar történetírásban.

Hatvany Lajos író 1918-ban éppen azért tartja *A száműzött Rákóczi* kiadását az Akadémiaának sok év óta egyetlen érdemének, mert „a Thaly féle túlbuzgó, fanatikus Rákóczi-kultusszal szemben először hallatta az elfogulatlan tudománynak talán kissé rideg, de sohasem igaztalan szavát”.²³ A kor neves közírója, több történelmi munka szerzője, Pethő Sándor fiatalon még elítélte *A száműzött Rákóczi* szerzőjét,²⁴ ám később hasonló képet fest a dualizmus koráról, amikor a történetírás a törvényes helyzethez képest „ellenkező célok kultuszának szolgálatában állott”, a múlt nagy alakjainak és erőfeszítéseinek felmutatásával teljesítette a közvélemény vágyát. Abban az időben „a nemzeti nagyságot és a hazafiság többletét azokban a fénylő és tragikus hősökben csodáltuk, akik a reálpolitika durva anyagával való kényszerű megalkuvással szemben Széchenyi szerint a »dacot«, a mi érzésünk szerint, a nacionalizmusnak egy eszményi totalitását képviselték”.²⁵ Németh László szerint Szekfű „egyoldalú, egyszempontú történetírással találta szemben magát, amely társadalmi úton akarta letorkolni tudományosan megalapozott tételeit”.²⁶ Később Bibó István csodálkozva kérdezi: „Hogyan jöhetett létre a múlt századi és századfordulói ma-

22 Bánffy Miklós: *Egy erdélyi gróf emlékiratai. Emlékeimből. Huszonöt év. H. n., 2013. 61., 234–237.*

23 Hatvany Lajos: Bajok és gondok. *Pesti Napló* 1918. november 26. [277. sz.] 3.

24 Pethő Sándor: A magyar radikálisok. *Élet* 6 (1914) 515.; Pethő Sándor: A száműzött Rákóczi. I–II. *Új Nemzedék* 1914. március 22. 29. Megjelent még *A magyar Capitoliumon. Pethő Sándor válogatott publicisztikája. Szerk. Závodszy Géza. Bp., 2005. 123–128.*

25 Pethő Sándor: *Szekfű Gyula történetírása. Bp., 1933. 7.*

26 Németh László: Szekfű Gyula: Tizenhatalcadik század. In: uő: *A minőség forradalma. Kisebbségben. I–II. Bp., 1992. I. 499.*

gyar függetlenségi törekvések árnyékában egy azokkal ily határozottan szembenálló történetiszemlélet, mint a Szekfűé?”²⁷

Amikor a harmincas évek végén az új nemzedék nevében Istványi Géza a „neopozitivizmus” égisze alatt fordul szembe a szellemtörténettel, az előző korszak meghatározó irányzatának tartott pozitivizmust lejárt, „analizáló, az adatok szerves összefűzésétől visszarettenő, minden ízében aszintetikus természetű történetírás”-ként mutatja be, amely „már nem élmény” a fiatal történészek számára. Őket már egészen más elvek alapján képezték az egyetemen, ahol „teljességgel ezekben nevelődtek bele”. A pozitivizmusról úgy beszéltek nekik, mint „letűnt, elhibázott, rossz módszerről, amelyik némi kevés haszontól eltekintve általában rengeteg kárára volt a szellemtudományoknak”.²⁸

Szekfű 19. századi történetírásról alkotott képének kortársi kritikája

A *Magyar történet* szerzőinek és az *Új utak* szerkesztőinek szándéka egyértelműen a korábbi időszak szemléletével való leszámolás.²⁹ Szekfű az ellentétet hangsúlyozza, azt a világháború nyomán kialakult „átláthatatlan mélységű cezúrát”, amely elválasztja őket az előző generációtól: „amit mi, a tönkretett fiatalságuk mondunk, kutatunk és találunk, azt ők, a végső öregkorukig irigylésreméltóan boldogok és gondtalanok, meg sem értik és viszont”.³⁰

Szekfű már *A száműzött Rákóczi* egyik lábjegyzetében megfogalmazott első, rövid historiográfiai áttekintésében úgy véli, hogy a 19. század utolsó évtizedeiben Thaly ragadta magához a vezetést, erőszakos fellépése a történeti kritika elnemulását eredményezte: monopolizálta a Rákóczi-kor történetét, „s jaj volt annak, ki a szélbali-kuruc felfogásától mentesen mert volna belefogni e kor tanulmányozásába”. Szerinte e „diktatúra” nyomán nem csupán a Rákóczi-kor kutatása és feldolgozása, hanem az egész magyar történetírás kárt szenvedett.³¹ Ezzel Szekfű kétségtelenül túlértékeli Thaly szerepét, olyan hivatkozási ponttá, mércévé emeli, amellyel a korszak magyar történettudományának teljesítményét minősítheti.

Helyzetét megkönnyíti, hogy fellépésekor a 19. századi magyar történetírásról nincs szakmai körökben elfogadott összefoglaló kép, akik ezt megtehették volna, kiengedték e munkát a kezükből, „kitértek e szakmájuk parancsolta feladat elől”, ami éppen az ő tudományos munkásságukra nézve járt „végzetes következményekkel”.³² E történész korosztály

27 Bibót idézi Dénes Iván Zoltán: *Szekfű Gyula*. Bp., 2001. 220.

28 Istványi Géza: Szellemtörténet, neopozitivizmus, új történelmi realizmus. *Protestáns Szemle* 47 (1938) 3. sz. 118–120.

29 Miközben Szekfű a *Három nemzedékben*, amint láttuk, éppen az elődökkel való tiszteletlenséget, a megelőző kor lenézését veti az ifjú Bajza szemére.

30 Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Bp., 1922. [2. kiad.] 14.

31 Szekfű: *A száműzött*, 372.

32 R. Várkonyi Ágnes Tagányi Károlyt, Marczali Henriket, Márki Sándort és Acsády Ignácot sorolja azok közé, akik képesek lettek volna elvégezni ezt a munkát. R. Várkonyi Ágnes: *A pozitivisták történetiszemlélet a magyar történetírásban*. I–II. Bp., 1973. I. (A pozitivisták történetiszemlélet Európában és hazai értékelése 1830–1945) 245.

még életben levő tagjainak Szekfű értékelésével szemben kifejtett véleménye nem kapott túlságosan nagy figyelmet, gyakran csak keserű levelekben jelent meg.

Egyik mestere *A száműzött Rákóczi* megjelenésekor figyelmezteti rá: Thaly nem változtatta meg a közfelfogást a szabadságharcokról, ő csupán a Rákóczi-kultusz alakítására volt nagy hatással.³³ Angyal Dávid lemondott róla, hogy ismertetést írjon erről a műről, mert hibáztatja Szekfű felfogását: se Thalyról, se Rákócziról nem szabad úgy beszélni, ahogy ő tette. „Ez a fiatal nemzedék a régít lenézővén, nagyon is messze megy egy új világ-felfogás vagy mondjuk magyar történeti felfogás megalapítására való törekvésében.”³⁴

A könyv körül hatalmas botrány tört ki, a viharos politikai közéletnek, az újra ellenzékbe szorult függetlenségi párt nyomásának köszönhetően országos méreteket öltő kampány, valóságos hajszá kezdődött a szerző ellen. A közvélemény jelentős része elfogadhatatlannak tartotta a vezérlő fejedelmet „becsmérlő” művet, és a szakmabeliek közül is akadtak, akik osztották e nézeteket. A Szekfűt ért méltánytalan támadások közepette Angyal bírálataival nem állt a nyilvánosság elé – sőt a tudomány szabadsága, autonómiája nevében *A száműzött Rákóczi* védelmére kelt.³⁵

Egy évvel később, 1915 tavaszán, tanítványát egyetemi magántanári állásra ajánlva, Angyal ismét kifejti álláspontját: fölöslegesnek tartja Szekfű polemikusként, Thalyt „nem felfogása, hanem másnemű érdemei miatt becsülték”, ő valójában nem történetíró, hanem inkább kutató, „költő és rétor”, aki lelkesedett Rákócziért és híveiért. A tudomány valójában nem az ő nyomdokain járt, ahogyan Szekfű állítja, csak némi engedményeket tett „szenvedélyesen parancsoló meggyőződésének, ami nem ártott a közszellemnek és a magyar történeti felfogást nem zavarta meg”. Angyal véleménye a későbbiekben sem változott, élete alkonyán úgy emlékszik, hogy 1909-ben, amikor akadémiai díjra terjesztette elő Thalyt, nem a historikusnak, hanem a történetkutatónak szánta a jutalmat. Ám „az ő párfját ritkító kutatási szenvedélyének”, az általa feltárt levéltári anyagnak köszönhetően sikerült kellően értékelni és feldolgozni II. Rákóczi Ferenc korának történetét, amelyről így elég világos képet alkothattak. Idézi Riedl Frigyes, aki szintén elismerte Thaly érdemeit például a Rákóczi-kori költészet megismertetésében.³⁶

33 Angyal Dávid levele Szekfűnek. 1913. december 3. Egyetemi Könyvtár Kézirattára (= EKK) G 628.; R. Várkonyi Ágnes: Az Erdélyi Fejedelemségről Angyal Dávid és Szekfű Gyula levelezése alapján. In: *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Sipos Gábor. Kolozsvár, 2008. 334.; R. Várkonyi Ágnes: A pályakezdés esélyei. Szekfű Gyula levelezése Angyal Dáviddal. In: *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Szerk. Ujváry Gábor. Bp., 2011. 49. A tanulmány részletesen szól az Angyal és Szekfű közötti felfogásbeli különbségekről.

34 Angyal Dávid 1914. március 21-i levele Barabás Samunak. In: Csáki Árpád: *Barabás Samu (1855–1940). Fél évszázad a levéltárügy szolgálatában*. Sepsiszentgyörgy, 2006. 157.

35 Interjú adott egy napilapnak és nyilatkozatot írt a megtámadott Szekfű védelmében, amit aztán sikerült számos tudóssal aláíratni és közzétenni. *Pesti Napló* 1914. március 26. [73. sz.] 5. Részletesebben lásd pl. Dénes Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus*. Pozsony, 2015. 110–112.

36 Dénes Iván Zoltán: *Szekfű Gyula magántanári képzésének ügye*. Bp., 1976. 54.; Angyal Dávid: *Emlékezések*. London, 1971. 70–72. Angyal érdeklődését a múlt iránt Thaly Kálmán nevezetes Ocskay-monográfiája keltette fel, első történelmi munkáját – egy éles kritikát – éppen erről írta.

Angyal mellett másik tanára, Marczali Henrik ajánlotta Szekfűt az egyetemre,³⁷ aki szintén cáfolja a fent idézett félvezető nevezetes lábjegyzetet: Thaly feltételezett diktatúrája őt nem érintette, mindig saját meggyőződése szerint írt Rákócziáról és koráról. Szerinte a nem tudományos alapon, hanem „terroron” alapuló kényszernek „csak gyöngé, magában nem bízó ember veti magát alá”. Éppen ezért a magyar történetírás becsületének védelme érdekében szükségesnek tartja a tiltakozást a lábjegyzetben megfogalmazott általánosítás ellen.³⁸

Braun Róbert fölöslegesnek tartja Szekfű igyekezetét az elavultnak beállított nézetekkel való leszámolásra, hiszen tudományos berkekben amúgy is tisztában vannak a primitív nézetek tarthatatlanságával: „szükséges-e ezt ma azok előtt bizonyítani és még hozzá oly hosszasan, akik akadémiai kiadványokat olvasnak?”³⁹ Szekfű állandó polémiát folytat a „liberális-demokrata” történetírással, és ezért a Ranke nyomán felállított mérce, az elfogulatlanság, „hogy tudniillik korokat és embereket önmagukból magyarázzon és ne tőlük egészen idegen szempontokból, egyelőre teljesen távol áll tőle”.⁴⁰

Szekfűnek *A magyar történetírás új útjaiban* megjelent legfontosabb historiográfiai összefoglalójának ismertetésekor Domanovszky Sándor túlzónak tartja a Horváth-kritikát, amely „sokat veszít meggyőző erejéből”, hiszen egyedül egy más író munkájához írt előszóra, nem pedig a nagy előd egész történetészleletére van alapozva.⁴¹ Miközben Szekfű a pusztán politikai történetírás képviselőjeként említi Horváth Mihályt, ő az 1830-as évek végétől a magyar társadalom- és gazdaságtörténet úttörőjeként lépett fel, és élete végén is szüntelenül a politikátörténeti témák meghaladásának fontosságát hangoztatta.⁴²

A *Századok* főszerkesztője cáfolja Szekfű és Hóman szinte valamennyi lényeges megállapítását: a pozitivistá iskolával, a fontos előkészítő, adatközlő munkával, a liberális történetészlelettel szembeni bírálatuk túlságosan éles, a felvilágosodás kora óta állandóan léteznek párhuzamosan futó irányzatok, amelyek természetesen küzdenek egymással. A kíméletlen kritika ellenérzéseket vált ki, és árt a szellemtörténet elterjedésének. Az elődök munkásságának jellemzésére Domanovszky szívesebben látott volna „diszkréttebb beállítást”. Érthető, hogy a módszertanilag kevésbé képzett nemzedék a dualizmus korában a politikátörténetet helyezte előtérbe, és nem a királyság egykori elitjének belső lelki tusáit, amelyek „a nemzet és a király szolgálatában előálló dilemmákban szinte

37 „Mika [...] Marczalival versenyez, hogy kinek tanítványa vagy igazabb jögon.” Marczali: „Szekfű Gyula dr. egyike volt legkedvesebb tanítványaimnak...” Idézi Dénes Iván Zoltán: *A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*. Bp., 1976. 20.

38 Dénes: *Szekfű Gyula magántanári*, 44–45.

39 Itt a szerző arra utal, hogy Szekfű műve az Akadémia kiadásában jelent meg.

40 Braun Róbert: *A magyar történetírás revíziójához*. Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza*. [Ismertetés.] *Huszadik Század* 19 (1918) 7–8. sz. 71–74.

41 Domanovszky Sándor: *A magyar történetírás új útjai*. [Ismertetés.] *Századok* 65 (1931) 278.

42 Erős Vilmos is elismeri, hogy „Szekfű természetesen igazságtalan” e bírálatában Horváthtal szemben, hiszen annak korai munkái gazdaság-, sőt népiségtörténeti jellegűek. Erős Vilmos: *A Szekfű-Mályusz vita*. Debrecen, 2000. 84. Lásd ehhez még László Andor: Horváth Mihály a Magyar Történelmi Társulatban. *Valóság* 62 (2019) 1. sz. 14–30.

állandóan marcangolták” őket. A hibaforrás szerinte nem iskola kérdése, és „a szellem-történeti módszer sem nyújt e tekintetben több garanciát, mint más iskolák”.⁴³

Szerinte a kiegyezés után a nemzeti küzdelmek iránt megnövekedett érdeklődés „természetes visszahatás”, a kollektív jelenségek elhanyagolása az „iskolázatlanság” következménye, nem pedig a közvélemény nyomása érvényesült ebben, és nem is a bírálók által annyiszor hangoztatott szabadságidea állt a történetírás homlokterében. Természetesen Horváth Mihály sem vonhatta ki magát korának hatása alól, de sem nála, sem a későbbi magyar történészeknél nem a francia liberális történetfelfogás váltotta ki a Szekfű által kifogásolt jelenségeket. Mohács után a közjogi harc állt a középpontban, ezért természetesen elsősorban erre irányult a figyelem, ezzel kapcsolatban „nem lehet szó a liberális szemlélet fénytöréséről”.⁴⁴

Az elsősorban középkorász Domanovszky tévesnek mondja a beállítást, amely szerint korábban kiestek volna a történeti érdeklődés köréből azok a korok, „amelyekben a szabadság kérdése csekély szerepet játszott”. Ezeket nem hanyagolták el a politika, sem a közvélemény nyomása miatt, szó sincs a „középkor elejtéséről,” hiszen az Árpád-kor legalább 1222-ig „mindig erősen fölszántott terület volt”. Még nagyobb tévedésnek tartja a kismagyar-nagymagyar kettősséget, már csak annak eredete miatt is: túl sok a különbség és az ellentét Erdély és Poroszország fejlődésében ahhoz, hogy ilyen párhuzamot lehessen felállítani köztük.⁴⁵ Szekfű talán „saját korának tudatát vetíti vissza a múltba, amikor a kényszerűségből önállóvá lett Erdély felé semmi megértést nem tud mutatni”, vagyis éppen azt veti a szemére, amivel az a dualista korszak történészeit vádolta: aktuálpolitikai szempontoknak rendeli alá tudósi ítéletét.⁴⁶

A vitában kétségtelenül szerkesztőtársa mellett álló Hajnal István egy levelében úgy látja, hogy Domanovszky felfogása szerint az új módszer követelményei valójában nem újak, „már a réginek is kívánalmi voltak”,⁴⁷ ő is azt hangoztatja, hogy nincs akkora szakadék a nemzedékek között, mint amekkorát Szekfű szeretne láttatni.

A *Századunk* hasábjain Szobosi András hasonló bírálatot fejt ki, mint Angyal vagy Marczali már 1914-ben: Thaly csupán egy korszakkal foglalkozott elfogultan, ezért „nem vihette keresztül a liberalizmus forradalmi eszméit az egész magyar történelmen”. Nem igaz, hogy az 1840-es éveknek nem volt történetírója, és Szalay az első, aki hosszú időt áldozott a magyar múlt megismerésére – Horváth szintézisének első kötete (1842) kilenc évvel megelőzte Szalayét. Szobosi úgy véli, hogy Szekfű valójában liberalizmusa miatt becsüli le Horváthot, és komolytalannak és tudománytalannak tartja Szekfű eljárását, amellyel nem a nagy 19. századi történész szintézisében mutatja ki a szabadságideát mint központi eszmét, hanem egy német nyelvű munka előszavában, melyet a korabeli magyar olvasóközönség minden bizonnyal kevésbé forgatott. A kritika szerint Hóman és

43 Domanovszky: A magyar történetírás, 276–279.

44 Uo. 278.

45 Ahogyan azt Szekfű tette, amikor a kismagyar szemlélet és az ideális „magyar nemzeti történetírás” viszonyát a porosz és a „nagynémet” történetírás kapcsolatához hasonlította. Szekfű: Bevezetés a [Három nemzedék], 64.

46 Domanovszky: A magyar történetírás, 278–279.

47 Hajnal 1931. december 18-i levele Szekfűnek. EKK G 628.

Szekfű elfogultak anyaguk megválasztásában, következtetések levonásában, és előre beállított tételeik igazolása érdekében változtatják meg a tényeket. „Nem a történelem új útjai ezek, hanem egy legenda tudományosnak látszani akaró megalapozása, mellyel bele akarják rögzíteni a közvéleménybe, hogy az országot a liberalizmus tette tönkre”.⁴⁸

Szekfű több alkalommal bírálta Hatvany Lajos, amiért „készpénznek veszi Horváthnak jelentéktelen német sorait”, egyedül csak ez alapján „állapítja meg a liberális történetírásnak szabadságigézetes szellemét”. Hatvany szerint a „liberális-ellenes történet-szemlélet alapján hibás”, és azt is felrója Szekfűnek, hogy egy „hevenyészett írás” miatt pálcát tör Horváth „komoly és alapos, egész munkássága” fölött, miközben nem ismeri azt. Horváthnak egy 1839-es írását idézi, mint amely homlokegyenest ellentmond kései sorainak; szerinte ezt a pályája kezdetén megfogalmazott programot kell elfogadni sajátjaként, és nem azt, amit a kiegyezés idején a külföld rokonszenvének megnyerésére írhatott „éppen nem liberális szellemben” (szerinte ez lehetett „történethamisításának rejtett célja”).⁴⁹

Az ifjabbak közül Gyömrei Sándor gazdaságtörténész számára egyszerűen érthetetlen, miért dob merészen kesztyűt Szekfű és köre az előző korszak teljes történetírásának, és miért ás szakadékot a 19. század liberális-pozitivisták irányzata és saját szellemtörténeti módszere közé, amikor elveti a haladásielméletét.⁵⁰ Vass Gyula kifogásolja a szellemtörténészek által a 19. századi történetírásról nyújtott képet: azt pozitivistának nevezik, mint amely a „nomotetikus és generalizáló” természettudomány eredményeitől „elbódulva” igyekezett kiirtani a történet anyagából minden „irracionális, metafizikai, apriori elemet”. Ez „merőben hamis és rosszindulatú állítás”, a történész az adatokra támaszkodva maga hozza létre a „történeteket”, amelyek ezért nem pusztán adatok. A fejlettebb módszerek birtokában „könnyű dolog lenézni elődeink munkáját, akik jóformán a sötétben tapogatóztak”. „Nagy hálátlanság” a szellemtörténészek „lenéző vállvergetése” a 19. századi történészek munkásságának minősítésekor. Akárcsak Gyömrei, ő is értelmetlennek tartja a szembeállítás: a történeti fogalmak eszme nélkül nem értelmezhetők, ezért a történész mindenkor csak „szellemtörténész” lehet, nem lehetséges külön szellemtörténet és külön pozitivisták történet.⁵¹

A Szekfű által bírált nemzedék még élő tagjainak véleménye

A Szekfű által szó szerint és átvitt értelemben „leírt” nemzedék életben levő tagjait természetesen bántotta az új irányzat vezéregyéniségének egyoldalú bírálata. Marczali 1927-ben élesen kritizálta a kor történetírását, amikor „a reakció szelleme diadalmaskodik”. Abban bízunk, hogy a fiatal történésznemzedék képes lesz „visszaállítani a szigorúan

48 Szobosi András: Modern magyar történetírás. [Hóman Bálint: A Magyar Történetírás Új Útjai. Kiadja a Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1931. (464 lap).] *Századunk* 6 (1931) 243–246.

49 Hatvany Lajos: Múlthamisítók. A magyar történelem kisajátítása. *Századunk* 6 (1931) 350–356.; Uő: Az egyik Horváth Mihály és a másik. In: uő: *Öt évtized. Tanulmányok, cikkek*. Bp., 1961. 319–321.

50 Gyömrei Sándor: A magyar gazdaságtörténetírás új útja. *Közgazdasági Szemle* 56 (1932) 664–665.

51 Vass Gyula: A modern szellemtörténet eredményei. *Századunk* 11 (1936) 257–258.

pártatlan és tudományos kutatás becsületét”.⁵² Angyal Dávid és Károlyi Árpád a Bethlen-monográfia, majd a *Magyar történet* kapcsán bírálják Szekfűt, az *Új utak* megjelenését követően pedig az ellentét elmélyül.

Az előbbi nehezményezi, amiért Hómanék a „liberális és pozitív” történetírókat nagyon is lenézik. Válaszában Hóman arra hivatkozik, hogy bírálatak a „túlzókra” s az általuk meghonosított „laikus szemléletre” vonatkozik, tagadja a nemzedéki ellentét meglétét. Csupán a hozzá nem értők szemében keletkezhet oly „látszat”, mintha kicsinyelnék az előttük járó nemzedék munkásságát. Fájjalja, hogy a bírálatot pontosan azok⁵³ vették magukra, akiknek „komoly és nagyszabású munkásságát éppen antitezisként idéztük és méltattuk az ugyanabban a korban lábra kapott tudománytalan, laikus irányzattal és az öncélú adatgyűjtéssel szemben”. Azt is tagadja, hogy generációik közt éles harcok, lényegbevágó ellentétek lennének, végül úgy ítéli meg, Angyallal „tisztázták” a nézeteltérést.⁵⁴

Szó sincs erről. Károlyi nem fogadja el a kismagyar-nagymagyar ellentétet, Szekfű Erdéllyel kapcsolatos véleményét, kéri Szekfűt a Paulerről alkotott igazságtalan ítélete kihagyására a *Magyar történet* második kiadásából.⁵⁵ Szekfű egy levelében sajnálattal állapítja meg, hogy Károlyi „nem hajlandó többé az újat úgy méltányolni, mint tenné akkor, ha a hatás alá korábban került volna”.⁵⁶ Az idézett levelet megelőzően és az után is a nyilvánosság előtt elismeréssel szól egykori fölötteséről a bécsi levéltárban,⁵⁷ ám annak tanácsát nem fogadja meg, a munka második kiadásában változatlanul olvashatók sorai, melyekben élesen támadja az előző korszak történetírását.

Angyal is igazságtalannak tartja Szekfűt álláspontját, az idősebbekkel szembeni tiszteletet kéri számon, feleleveníti saját fiatalságát, amikor kortársaival együtt „végtelenül” tisztelték az idősebbeket. A konzervatív tanítványa neve által félmjelzett új áramlat viszont „kihívó megvetést” mutat az öregek iránt.⁵⁸ Egy másik levelében ismét keserűen fakad ki az *Új utak*ban is megnyilatkozó törekvéssel szemben, amely szerint „mivelünk kezdődik a magyar történettudomány, ami előttünk volt, kivált a közvetlenül előző nemzedék idején, az léha tudatlanság”. Angyal azt hangsúlyozza, hogy többféle történetírói módszer is létezik, több úton is lehet „a tiszta, világos igazság felé törekedni”. Elítéli a szellem-történeti irányzat elleni méltatlan támadásokat, ám úgy véli, ha annak hívei „oly határo-

52 Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században nemzetközi kitekintéssel*. Bp., 2011. 269.; Dénes Iván Zoltán: Szekfű Gyula Bethlen Gábor-képe. *Történelmi Szemle* 57 (2015) 101.

53 Angyal mellett Marczalira, Csánki Dezsőre, Károlyira célozhat.

54 Ujváry Gábor: Barátból ellenség? Angyal Dávid és Hóman Bálint kapcsolatáról. In: uő: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Bp., 2010. (Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének Kiadványai 1) 368–369.; Hóman Bálint 1931. március 9-i levele Angyal Dávidnak. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (= MTA KK) Ms. 801/220.

55 Károlyi 1931. március 2-i levele Szekfűnek. EKK G 628. 100.; Károlyi 1933. március 11-i levele Szekfűnek. Uo. 103.

56 Szekfű 1931. október 29-i levele Angyal Dávidnak. MTA KK Ms. 805/38.

57 Szekfű Gyula: Egy hetvenéves történetíró (Károlyi Árpád). *Napkelet* 1 (1923) 786–789.; Uő: Károlyi Árpád, a történetíró. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik fordulójának ünnepére 1933. október 7*. Fel. kiad. Domanovszky Sándor. Bp., 1933. 5–27.

58 Angyal 1932. február 20-i levele Szekfűnek. EKK G 628. 206.

zottsággal ítélnék elevenek és holtak felett, a mások véleményei iránt bizonyos türelmet mutatni, nem válik szégyenükre”.⁵⁹

Szekfű válaszában úgy véli, hogy ők Hómannal valójában „jó fiúk”(!) – bezzeg régebben a türelmetlen fiatalok meg sem kísérelték tisztázni az ellentéteket, mindent megtettek az „uralomnak”, vagyis a tudományos élet irányításának az idősebbek kezéből való kiragadása érdekében. Velük ellentétben ők sokkal kíméletesebbek.⁶⁰ Később magyarázkodni kényszerül: „a 70 évesek uralma nem elvileg rossz, hanem azért, mert nem olyanok gyakorolják”, mint Angyal vagy Károlyi, amikor pedig az előző nemzedékeknek a hatalom megszerzése érdekében alkalmazott kíméletlen eszközeiről írt, „akkor persze legkevésbé gondoltunk Tanár Úrra, kinek múltja annyira különbözik a törtetőktől, mint ég a földtől”. Ők Hómannal Csánki Dezső, Berzeviczy Albert és Fináczy Ernő „uralmát” kifogásolják.⁶¹ A köztük számos történeti kérdésben meglevő nézetkülönbség „elkerülhetetlen folyamánya manapság a »Generationsproblem«-nak”.⁶² Szekfű reakciója nem csupán azért meglepő, mert kíméletesen mondja saját erőteljes fellépését, hanem azért is, mert a nemzedékek közti hatalmi harcról ír, amivel eltereli a figyelmet a fennálló nézetkülönbségekről, amelyeket részben természetesnek és áthidalhatatlannak lát.

Angyal kereken elutasítja a leegyszerűsítő feltevést: nem nemzedéki ellentétről van szó, szakmai kérdésekben mutatkozik lényeges különbség köztük. Nem érti Szekfű szigorú szavait: „Egyáltalán lehet-e azt mondani, hogy a Kacziány-féle hülyeség jellemzi az 1918 előtti történetírást?” Majd sértődötten folytatja: „Én ebben nem akarok ítéletet mondani, mert én a jegyzetek tanúsága szerint nem számítok.” Angyalnak fáj, amiért Szekfű szintézisében nem hivatkozott munkáira: „Évtizedek fognak elmúlni, amíg valaki újra összefoglalja a 19. század magyar történetét. És így meg kell nyugodnom abban, hogy mindaz, amit írtam komoly igyekezettel, kárba veszett.” Világossá teszi, hogy komoly ellentétekről van szó: „ami elvlaszt, azt jobb elmondani, s így ezután jobban megértjük egymást.”⁶³

Úgy tűnik, miközben Szekfű az elődök hibáin, mulasztásain való túllépést sürgeti, nem csupán a kétségtelenül létező maradi, téves, túlzó nézetekkel próbál leszámolni, ennél többről van szó. Mintha a folytonosságnál, a dualista korszak eredményeinek továbbvitelénél sokkal fontosabb lenne számára a szakítás, a meghaladottnak minősített módszereken való túllépés, ezért gyakran leegyszerűsítve az új-régi, haladó-maradi, korszerű-elavult ellentétpár használatával bélyegzi meg a korábbi időszak történetírását. Teszi mindezt konzervatívként, korábban Bajza Józsefet bírálva, amiért a „múlttal szemben idegen”. Úgy tűnik, Szekfű hozzá hasonlóan „idegen” maradt, pontosabban azzá vált azokkal szemben, akik fiatalon támogatták, és akik a jövő nagy reménységét látták benne.

Ezért állítja be magát magányosnak, miközben szép számban voltak követői, ragaszkodó tanítványai, ezért utasítja vissza gyakran érdemi válasz nélkül a bírálatokat. Meg-

59 Angyal 1932. február 17-i levele Szekfűnek. EKK G 628. 209.

60 Szekfű 1932. február 18-i levele Angyalnak. MTA KK Ms. 805/44.

61 Szekfű 1932. március 6-i levele Angyalnak. MTA KK Ms. 805/45. Csánkit további leveleiben is hevesen bírálja. Lásd pl. Szekfű 1925. június 2-i levele Angyalnak. MTA KK Ms. 805/23.

62 Szekfű 1933. március 9-i levele Angyalnak. MTA KK Ms. 805/60.

63 Angyal 1933. március 11-i levele Szekfűnek. EKK G 628. 220.; Angyal 1933. március 5-i levele Szekfűnek. Uo. 219.

győződése szerint ő képviseli a modern nézeteket, az új irányzat zászlóvivőjeként a jövő majd igazolja, ellenfeleit úgysem tudná meggyőzni, azok egy régmúlt szemlélet képviselői. Megfellebbezhetetlen próféta szerepből, felsőbbsege tudatában szögezi le, hogy nem meríthet sok tanulságot a kritikákból, mert a vele egykorú vagy nála idősebb kutatók ragaszkodnak a régóta meggyökerezett felfogásokhoz, és így a párbeszéd közöttük „majdnem annyira lehetetlen, mint két különböző nyelvet beszélő ember között. Az egyedülvalóság nyomasztó érzetét csak az a tudat enyhítette, hogy fiatalabb kutatóinknak nagy része már sokban ugyanazon olvasmányokon nőtt fel.”⁶⁴

Angyal a *Magyar történet* 19. századi kötetének második kiadása kapcsán továbbra is hiányolja saját munkáinak említését: „ön három éves volt, amikor Széchenyiről körülbelül azt írtam, amit ön. Ki venné ki azt jegyzeteiből, hogy először én bíráltam Thalyt forráskritikája hibái miatt?”⁶⁵ Soraiból a mellőzött nemzedék keserűségét olvashatjuk ki csakúgy, mint Károlyi jegyzeteiből és több leveléből.⁶⁶ Mályusz Elemérnek írva például Károlyi azt hangsúlyozza, hogy a szellemtörténeti irány és módszer mellett „mindig értékes marad az az irány”, amely a tényekre alapoz: „csakis erre építve lehet kibontakoztatni a szellemtörténetet”.⁶⁷ Szekfűnek is megírja, hogy tévednek, amikor az „úgynevezett pozitivista történetírást Magyarországon a Comte-féle pozitívizmussal egy kalap alá” vonják. Ez a germanista Thienemannak még elnézhető lenne, a történetíró Szekfűnek viszont tudni kellene, hogy „az újabban pozitivistának elnevezett magyar historikusok egyikének sem jutott eszébe Comte receptje szerint az egzakt természettudományok törvényeihez hasonló törvényeket keresni és megállapítani a történetben”.⁶⁸

Károlyi nem csupán levelekben fejti ki álláspontját, egy Angyalt méltató írásában önérzetesen válaszolt „a szellemtörténeti módszer hazai főképviselőjének” (azaz a meg nem nevezett Szekfűnek) az előző korszak történetírását elmarasztaló véleményére: a pozitivistának nevezett módszer „ma is és a jövőben is meg fogja helyét állni s eredményei tovább is bázisai maradnak úgy a szellemtörténeti iránynak, mint minden rákövetkező másnemű komoly történet szemléletnek”.⁶⁹

Az 1940-es évek első felében a szellemtörténész Joó Tibor Szekfűt, a hatvanéves historikust köszöntve, nem a múlttal szakító, hanem az annak értékeit újra felfedező mestert ünnepli. Szekfűnek *A száműzött Rákóczi*-vita során kialakított önképét veszi át: munkássága „öntudatos visszafordulás” a „klasszikus” elődökhöz, működése „helyreállította az összefüggést” Szalay László, Horváth Mihály, Jászay Pál, Kemény Zsigmond irányával.

64 Szekfű Gyula: Válaszom a *Magyar történet* dolgában. *Budapesti Szemle* 242 (1936) 371.

65 Angyal 1936. november 6-i levele Szekfűnek. EKK G 628. 270.

66 Károlyi Árpád 1931. február 13-i levele Domanovszky Sándornak. MTA KK Ms. 4525/268.; Károlyi Árpád 1931. április 20-i levele Lukinich Imrénének. MTA KK Ms. 5361/92.; Károlyi Árpád: Jegyzetek Szekfű: *Magyar történetének új kiadásához*. MTA KK Ms. 766/11. Károlyi 1930-ban megjelentetett, válogatott tanulmányait tartalmazó kötetét Szekfűvel folytatott vitaként értelmezi Dénes Iván Zoltán. Dénes Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye*, 107. Lásd Károlyi Árpád: *Néhány történelmi tanulmány*. Bp., 1930.

67 Károlyi 1931. március 8-i levele Mályusz Elemérnek. MTA KK Ms. 6402/54. [Kiemelés az eredetiben.]

68 Károlyi 1933. március 11-i levele Szekfűnek. EKK G 628. 103.

69 Károlyi Árpád: Angyal Dávid, a történetíró. In: *A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. 7. Szerk. Miskolczy Gyula. Bp., 1937. 2.

Szekfű munkássága „megteremti a magyar nemzet műltszemléletének folytonosságát és egységét, amely nélküle ilyenformán megszakadt volna”.⁷⁰

Ugyanekkor köszönti Szekfűt fiatal tanítványa, Kosáry Domokos, aki átveszi az előző nemzedékek hanyatló történetírásának képét. E szerint Horváth „liberális módra a szabadságészme köré épített, de nemes hevületű előadása” indította el a folyamatot, melynek eredményeképpen a korszak végén „a többé-kevésbé materialista szellemű napisajtó által sokszorosított, gépies sablont kapják történetünkről, mely immár alig több egyetlen Habsburg–magyar ellentétnél, egyik oldalon felkeléssel és alkotmánnyal, a másikon fekete Béccsel és abszolutizmussal. Erdély, Rákóczi és Kossuth egyazon síkban.” Szekfűt követve egyoldalú, pusztán politikátörténeti érdeklődéssel vádolja a dualista kor történetírását, amellyel szemben tanára fiatalon „a mindig megújuló magyar hagyományhoz híven máris Dévénynél jelentkezik új időknek új módszereivel”. Kosáry szerint a legitimista Szekfű a Monarchia gyengítését látta a kurucos hagyomány hangoztatásában, a protestánszal a katolikus, a köznemesivel a polgári történetírást állította szembe, korszerűsítve ezzel az úgynevezett 67-es felfogást. „Ha az emberek az egész múltat a szabadságészme tükröződésének tartják, rá kell mutatni e szemlélet egyoldalúságára, s arra, hogy így a nemzeti élet gazdag korszakai tűnnek homályba.”⁷¹

A „fiatalabb kutatók” közé tartozó Mályusz Kosáryt Szekfű „hű csatlósának” tartotta, aki tanára nézeteit szajkózza,⁷² ő viszont cseppet sem tiszteletudó Szekfűvel. Bár korábban a szellemtörténet híveként kezdte pályáját, az 1940-es évek elején ő is azzal vádolta a historikust, hogy az ellentétekre helyezte a hangsúlyt, szerinte amennyiben munkásságának csekélyebb hatása lesz, „mint tehetségéhez képest lennie kellene, ennek oka [...] az az írói magatartása, felfogása, amely elriasztotta tőle, valláskülönbség nélkül, mindazokat, akik úgy vélik, hogy a magyarság életében az egyesítő, nem pedig az elválasztó elemeket kell erősíteni és hangsúlyozni”.⁷³

Szekfű az ellentéteken való felülemelkedést hirdette, ám senki sem tett annyit azok szakadékká szélesítésében, mint ő. Kísérlete tragikus, mert nagy hatású munkássága több területen megakasztotta a magyar történettudomány fejlődését, az elődöket bírálva, eredményeiket gyakran elvetve, a következő nemzedék számára adott torz historiográfiai képét. A kismagyar-nagymagyar ellentét megalkotásával, a kuruc-labanc szembenállás elmélyítésével és beemelésével a tudományba, jelentősen hozzájárult az 1945 utáni történetírás gyakran leegyszerűsítő, fekete-fehérben látó szemléletéhez. Az általa megteremtett vagy tovább vitt dualisztikus terminológia, a különféle kibékíthetetlennek beállított ellentétek hangsúlyozása nem visz közelebb az egyes korszakok történetírásának megértéséhez.

70 Joó Tibor: Szekfű Gyula 60 éve. *Magyarságtudomány* 11 (1943) 166–167.

71 Kosáry Domokos: A történetíró. [Szekfű Gyuláról.] *Magyar Szemle* 44 (1943) 231–239.; Uő: A történetíró. In: *Szekfű Gyula a történetíró és nemzetnevelő 60. születésnapjára*. Szerk. Angyán Pál. Bp., 1943. 19., 21–22.

72 Mályusz Elemér: *Visszaemlékezések*. [Szerk., s. a. r. Soós István.] Bp., 2021. (Magyar Történelmi Emlékek. Elbeszélő Források) 199.

73 Mályusz Elemér: *A magyar történettudomány*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2008. (Historia Incognita) 35.

Bár sokan átvették nézeteit, számosan szembehelyezkedtek ítéleteivel, a szakítás helyett inkább a folytonosságot helyezték előtérbe, és a lejáratott 19. századi történetírás védelmére keltek, annak eredményeit hangsúlyozták. Ám Szekfűnek az elődökről megfogalmazott súlyos állításait csakúgy nem előzte meg körültekintő historiográfiai kutatás, ahogyan a kérdésben véleményt nyilvánító számos kortársét sem; úgy minősítik őket, hogy teljesítményüket nem vizsgálták alaposan.

Ennek ellenére Szekfű hanyatláselmélete követendő példaként szolgálhatott egy olyan korban, amikor „a politikai-ideológiai küzdelem a történelemért is folyt”.⁷⁴ Az általa kialakított leegyszerűsítő historiográfiai kép szívósan tovább él napjainkig, tanítványainak köszönhetően az utókor is átvette azt. Mindennek kimutatása azonban már egy következő tanulmány témája.

74 Szűcs Jenő: A nemzet historikuma és a történetiszemlélet nemzeti látószöge. Hozzászólás egy vitához. In: *Nemzet és történelem. Tanulmányok*. Bp., 1974. 35.

CONTENTS

STUDIES

- Márton Rózsa** *Bruno of Augsburg and Saint Stephen. A Case Study on the Political Aspects of Individual Movement* 615
- Levente Nagy – Emőke Rita Szilágyi** *From Hollókő to Esztergom. New Data on the Genealogy of the Oláh, Hunyadi and Dracula Families* 639
- János Buza** *A Preface of the Financial Crisis. In the Wake of Article 28 of Law 1613* 669
- Gergely Romsics** *Interest, Influence, Empire. Balkan Expansion in Hungarian Foreign Policy Planning, 1917–1918* 679
- Márta Hantos-Varga** *Benchmarks for Political Action Based on Christian Theories of the State and the Declarations of the Holy See* 705
- Andor László** *The Influence of Gyula Szekfű's Historiographical Views in his Own Time* 737
- Attila Novák** *Kibbutz and Cooperatives, or Cooperative Ideas in 1960's Hungary – with Israeli Echoes* 753

DEBATE

- Gábor Gyáni** *On a Style of Debate* 765
- Béla Tomka** *On Contemporary History Research and the Veto of Sources* 775
- Tibor Valuch** *Objectively about Contemporary History and the Society of State Socialism. Comments on the Article by Gergely Krisztián Horváth* 781
- Zsuzsanna Varga** *Discussion Article or Indictment?* 791
- Gergely Krisztián Horváth** *On the Margins of a Cancelled Debate* 799

E számunk szerzői

Buza János, történész, nyugdíjas egyetemi tanár [Budapesti Corvinus Egyetem] ● Gyáni Gábor, kutató professor emeritus, HUN-REN BTK TTI, Újkori osztály ● Hantos-Varga Márta, PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola ● Horváth Gergely Krisztián, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Vidéktörténeti osztály, MTA-BTK „Lendület” Tíz generáció kutatócsoport-vezető ● László Andor, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola ● Nagy Levente, habilitált egyetemi tanár, tanszékvezető, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Román Filológiai Tanszék ● Novák Attila, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Molnár Tamás Kutatóintézet ● Romsics Gergely, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Horthy-korszak osztály ● Rózsa Márton, projekt munkatárs, Bécsi Egyetem, Történelmi és Kulturális Tanulmányok Kara, Történeti Intézet ● Szilágyi Emőke Rita, tudományos munkatárs, HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet, Reneszánsz osztály ● Tomka Béla, tanszékvezető, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Jelenkortörténeti Tanszék ● Valuch Tibor, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Történettudományi Intézet, Új- és Jelenkori Történeti Tanszék, kutató professzor, Társadalomtudományi Kutató Központ, Politikatudományi Intézet ● Varga Zsuzsanna, tanszékvezető, egyetemi tanár, oktató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, Történeti Intézet

(HUN-REN BTK TTI = HUN-REN [Magyar Kutatási Hálózat] Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

**HUN
REN**

BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

